

Розділ V КОНСТИТУЦІЙНИЙ РОЗВИТОК

Литовські статuti 1529, 1566, 1588 років

Друга половина XIV ст. — перша половина XVII ст. були періодом, коли долю України визначали спочатку Литва, а потім Польща, а там турки з татарами. Панівні верстви князівства Литовського та Речі Посполитої поступово здійснювали політику ліквідації залишків автономності українських земель. Внаслідок Люблінської унії 1569 р. особливо посилювався національно релігійний та соціальний гніт. Проте політика колонізації викликала піднесення руху опору народу України, пробудження національної свідомості українського народу, його духовного злету та інтелектуального розвитку. Козацтво стало ключовою постаттю в національній свідомості українців, в історії України.

Розумінню і вивченню цих проблем сприятиме знайомство з документами і матеріалами з цього історичного періоду. Так, Литовські статuti, що складені на підставі великокнязівських привілеїв, жалувальних грамот, звичаєвого права — це кодекс феодального права Литовської держави XVI ст., в якому відбилася прагнення феодалів зміцнити права на землеволодіння і поневолення селян. Документи Устави на волюки розкриває, як здійснювалось руйнування старовинного аграрного ладу, коли основою великокнязівського господарства ставав фільварок, а землі поділялись на волюки (ділянки площею 30 моргів), що хоч і не повністю, але руйнувало сільську громаду, зміцнювало феодальну залежність селян.

Розділ 1. Загальна характеристика прийняття Литовських статутів

1.1. I Литовський статут — 1529 р.

Ще на початку XVI століття держава Литовська не мала кодифікованого законодавства, а правувалася, окрім краєвих установ і привілеїв, за своїми місцевими звичаями. Князівський уряд мав намір звести докупи всі «права», але здійснення його відкладалося. З ініціативою кодифікації виступило шляхетство, яке саме набирало сили. Кого представники на сеймі 1514 року подали великому князеві прохання, щоб дав писа-

ні права та закони. На сеймі 1522 року справу було порушено знову. Проект статуту складався юристами великокняжої канцелярії. При цьому враховувалися норми звичаєвого права, Судебника Казимира 1468 року, а також привілеї 1447, 1492 та інших років, римське, польське та германське право.

Дослідники цього статуту вбачають також його зв'язок зі старим руським правом, особливо з «Руською правдою». Більшість вчених зійшлися на тому, що саме Литовська Русь, себто Білорусь і Україна, найбільше зберегла й розвинула староруські правові норми. Підкреслюючи надзвичайну схожість між «Руською правдою» й Литовським правом, професори Максимейко та Ясинський пояснювали цю схожість тим, що «Руська правда» виникла саме на тім ґрунті, де пізніше виник і Литовський статут, тобто на Київській Русі.

Обміркований на кількох сеймах, статут був ухвалений восени 1529 року. Він не друкувався, а для практичного вжитку переписувався. Через те в списках, що збереглися й дійшли до нашого часу, зустрічаються різні неузгодження, поправки, додатки. Характерною рисою ста туту є те, що писаний він білоруською мовою.

У Великому князівстві Литовському кодифікаційні тенденції проявились у 1501 році, коли у Волинському привілеї великий князь Олександр декларував, що він буде діяти «пока права Статута в отчизне нашей вставим». Справжня кодифікація права в князівстві розпочалася в 1514 році. Проект Статуту був поданий сейму в 1522 році, остаточний текст його було затверджено на віденському сеймі лише в 1529 році. Статут було прийнято як закон, який мав однакову силу для всіх жителів Литовсько-Руської держави незалежно від їхнього стану. Джерелами Статуту були: звичаєве право, великокнязівські привілеї та норми Руської правди, а також римське канонічне право [4, с. 225—227].

У Статуті 1529 року було 13 розділів, які нараховували 282 статті.

В перших трьох розділах були зібрані, в основному, норми конституційного права та принципіальні положення інших галузей права, в четвертому та п'ятому — шлюбно-сімейне та спадкове, в шостому — процесуальне, в сьомому — кримінальне, у восьмому — земельне, в дев'ятому — лісне та мисливське, в десятому — цивільне, в одинадцятому, дванадцятому та тринадцятому — кримінальне та процесуальне право.

У Статуті були юридично закріплені основи суспільного та державного ладу, правове становище населення, порядок утворення, склад та повноваження деяких органів державного управління. Така повнота систематизації правових норм різних галузей права дає підстави називати Статут 1529 року зводом законів на основі кодифікації місцевого права,

викладеному на мові староруській, зрозумілій для більшості населення Литовсько-Руської держави. Перший розділ трактував питання про верховну владу та ставлення до неї населення. Другий — про «земську оборону», себто про організацію військової служби. Третій — про шляхетські вольності. Четвертий — про суддів та про суди. Всі інші містили норми права цивільного й карного, а також порядок судового процесу. Статут був, безперечно, підсумком певної боротьби між панами магнатами та шляхтою й фіксував ту сукупність прав і привілеїв, які здобула собі шляхетська верства. Шляхті було гарантовано: її не можна карати без судового публічного процесу; землю не можна одібрати без вини; відповідальність шляхтича за злочин встановлювалася лише індивідуально. Шляхта також дістала право апеляції на рішення сулу воєводи або старости до самого великого князя, мала свободу виїзду за кордон. Шляхетські піддані увільнялися від усяких податків і повинностей [6, с. 102—104].

1.2. II Литовський статут — 1566 р.

У 30—40-х роках XVI ст. у Великому князівстві Литовському відбулись значні соціально-політичні зміни. Зміцнилось правове становище шляхетства в його боротьбі з магнатами. Значну частину шляхти не задовольняв Статут 1529 року. Найбільш настирною у вимогах прийняти новий статут була волинська шляхта. На Віденському сеймі 1551 року Сигізмунд II зобов'язався «с порадою панов рад своїх» створити для виправлення діючого Статуту комісію з п'яти католиків і п'яти православних.

Статут 1566 року був правовою системою незалежної держави, зв'язаної з Польщею тільки спільним правителем. На черзі дня стояла більш тісна унія двох держав. Її підтримували повітові сеймики, які бажали шляхетського судочинства за польським зразком. Висловлювалася вимога рівності всієї шляхти перед законом, що пов'язувалось з ліквідацією судових привілеїв магнатів.

Статут було затверджено сеймом у 1554 році, але він набрав чинно стільки з 1566 року. За рівнем кодифікаційної техніки статут 1566 року перевершував перший. Він закріплював соціально-економічні та політичні зміни, що відбулися у Великому князівстві Литовському з 1530 до 1565 року. Статут 1566 року підрозділявся на 14 розділів і 367 артикулів. Якщо порівняти I та II Статуту, то в останньому бачимо більш досконалу систематизацію правового матеріалу. Розділи перший, другий і третій тут регулюють норми державного права, розділ четвертий присвячено судоустрою, розділи з п'ятого по десятий — приватному праву,

нарешті, розділи з одинадцятого по чотирнадцятий регулюють кримінальне та процесуальне право.

II Статут називають ще Волинським, і це, мабуть, тому, що найбільшого поширення він набув на Волині, проте діяв також у Київському та Брацлавському воєводствах.

Процес збільшення шляхетських прав і привілеїв, бажання шляхти закріпити ці права у кодексі привели до схвалення сеймом нової редакції — так званого «Волинського» статуту 1566 року. Цей другий статут мав вже 14 розділів і 366 артикулів. Система й розподіл лишилися ті самі, але значно розширено розділ про шляхетські права й карні злочини. Особливу увагу привертає судовий розділ [2, с. 97—98].

Окрім судів державних та статуткових, серед українського й білоруського населення утворювався народний (громадський) суд, відомий під назвою «копи». Копний суд стояв у тісному зв'язку зі старим вічевим зібранням. Населення певної території складало певного роду союз для охорони себе від злочинних елементів і боротьби з ними. Коли хтось помічав злочин або сам ставав його жертвою, то скликав «копу», себто віче всіх правоспроможних осіб своєї округи, які мусили з'являтися самі або присилати заступників, щоб учинити слідство й суд. Звичайно, перші копні збори, що мали завдання провести слідство по гарячому сліду, складались з ближчих сусідів і носили назву «гарачої копи». Потім вже сходилась велика копа, де збиралися всі члени округи в урочистій обстановці, додержуючись певних обрядів і формальностей відбувався судовий процес, виносився присуд (на словах або письмово), котра виконувала присуд.

Компетенція копного суду була широка: до неї належали майже карні й цивільні справи, які могли виникнути серед населення. До копного суду могли звертатися всі стани суспільства. Копний суд передавав справу як до вищої інстанції — до суду громадського туди ж можна було й апелювати на його вироки.

Люблінська унія передбачала не лише інтеграцію державних структур, а й зближення польської та литовської систем права. Під польським впливом на сеймі 1569 року було прийнято постанову, що призначала депутатів для виправлення Статуту, які «Статут польський мають покласти перед собою, узгодити з ним, наскільки це можливо, литовські закони, щоб у всій нашій державі, як в єдиній Речі Посполитій, могло відправлятися єдине і негайне правосуддя».

Але до уніфікації права не дійшло. Шляхта Великого князівства Литовського вперто захищала автономію своєї правової системи, в якій вона не без підстав вбачала основу політичної автономії Литви у федеративній Речі Посполитій.

Статут 1566 р., в суті речей, на високому рівні кодифікаторської техніки завершив розвиток Великого князівства Литовського як правової держави, підтвердивши цикл реформ, що передували оголошенню самого Статуту. Відкриває цю низку актів королівський привілей 1563 р. про скасування обмежень православних порівняно з католиками (це мало, як уже зазначалося, радше моральне, ніж юридичне значення). Наступний крок — це Більський привілей 1564 р., за яким і для магнатів, і для шляхти запроваджувалися спільні виборні шляхетські суди за зразком земського судочинства в Польщі. Розвиваючи початі реформи, Віленський привілей 1565 р. проголосив створення регулярних повітових сеймиків і вальних сеймів із правом шляхти «на містцях гловнійших повітом... зъездчатися, радити, обмовляти й обмишляти». Утворення земських судів і повітових сеймиків вимагало уточнення адміністративно територіяльного поділу держави, що тоді ж було проведене й зафіксоване у так званому «Списанні повітов Великого князства Литовского й врадни ков в них». Згідно з новим адміністративним поділом, на теренах майбутньої України встановлено такі адміністративні одиниці воеводства: Київське — з двома судовими (Київським і Мозирським) і двома несудо вими (Житомирським і Овруцьким) повітами; Волинське — з Луцьким, Володимирським і Крем'янецьким судовими повітами; Брацлавське — з одним судовим повітом (Брацлавським) і одним несудовим (Вінницьким), а також Підляське та Берестейське (з Пінськом) Цей поділ, що з незначними змінами проіснував до кінця XVIII ст., безпосередньо торкався і політичних прав шляхти, бо лише володіння «осілістю», тобто маєтком, у конкретному повіті служило підставою для участі в місцевих сеймиках і надавало право голосу в земських самоврядних органах. У такий спосіб Другий Литовський Статут 1566 р. радикально зреформував усю систему органів влади й управління, остаточно утвердивши ідею самоврядної і шляхетської держави, зближеної в типі основних політичних структур із Польським королівством. Крім того, Другий Статут про демонстрував високий рівень системної правничої думки [11, с. 53—55].

1.3. III Литовський статут — 1588 р.

Робота над III Статутом зробила можливим подальший розвиток правової системи Великого князівства Литовського. В комісію, створену для доповнення Статуту, король призначив двох радних панів (одного — єпископа, другого — світського, «секретаря нашого — доктора Августина» (віденський вїйт, доктор права Віттенберзького університету Авгу-

стин Ротундус. — П. М.) і дев'ять представників шляхти (по одному від воєводства). Серед них були католики і православні. Більшість дослідників відносить початок копного права до часів «Руської правди», себто до XI—XII століть, і взагалі підкреслює тісний внутрішній зв'язок між копкими судами й громадськими вічевими судами старої Русі

Кодифікаційний процес Великого князівства Литовського продовжувався У 1588 році затверджено нову, найбільш розроблену редакцію статуту, відомий під назвою «Новий». В ньому найбільш проглядається врегулювання феодальних відносин. Зокрема формування кріпацького прошарку населення Кримінальні норми спрямовані на захват рухомої й нерухомої власності. Земельне право охороняло монополію земельної власності шляхти.

Цей статут в протилежність акт Люблінської унії 1569 року закріпив державно політичну самостійність Великого князівства Литовського.

При розробці III Статуту головну роль відіграли депутати воєводства. Це свідчило про зміну в співвідношенні політичних сил на користь шляхетства. Проект Статуту обговорювався на повітових сеймиках шляхти та на генеральних литовських з'їздах в 1582 і 1584 рр. Редакційні роботи були зосереджені в канцелярії Великого князівства. Звідси та провід на роль, яку відігравали в роки підготовки Статуту канцлери та підканцлери: Микола Радзивілл, Остафій Волович і Лев Сапега.

III Статут був затверджений у відповідності з процедурами того часу спеціальним актом короля Польщі і Великого князівства Литовського 28 січня 1588 року. В листопаді 1588 року він був надрукований і набрав чинності.

У вступі до III Статуту, написаного Левом Сапегою, підкреслювалося, що метою правової держави є охорона прав і свобод громадян.

III Статут, як і два попередні, було підготовлено староруською мовою. Підканцлер Лев Сапега вирішив видати Статут на мові рукописного оригіналу, підкреслюючи при цьому, що «не обчим яким язиком, але своїм власним права списание маем» [10, с. 121 123].

Правова система за Статутом 1588 року — це вдалий синтез принципів станового ладу і нових правових понять, спрямованих у майбутнє. Найкращим доказом того, що цей синтез був вдалим і відповідав вимогам епохи, є те, що два з половиною століття Статут являв собою взірць для законодавців і задовольняв судову практику на литовських, українських та білоруських землях. Слід також підкреслити, що III Статут діяв на всіх українських землях, які входили до складу Речі Посполитої.

Статут 1588 року складався з 14 розділів, які нараховували 488 статей. Розглянемо головні положення статутів за галузями права, хоча

такого підрозділу в Статутах не було. Це сталося пізніше, з виникненням буржуазного права. Право кожного періоду відповідає в основному економічним, політичним та соціальним відносинам, які його породили. Основу правової системи даного періоду складав поділ права на публічне та приватне. Кримінальні норми зливались як з публічним, так і з приватним правом. Майнові відносини розглядались як відносини людей з речами. Порушення приватного права породжувало обов'язки, виникнення, дія та припинення яких регулювали зобов'язувальним правом. Наприклад, годовщина як штраф за вбитого була одним із видів зобов'язань. Тільки визначивши співвідношення публічного, приватного і зобов'язувального права та межі їхньої дії, право даного періоду можна умовно розділити за галузевим принципом.

Цей статут, що діяв, зокрема, у Київській, Подільській та Волинській губерніях до 1840, юридичне запровадив кріпосне право на Брацлавщині (тепер Вінницька і частина Хмельницької області) і Придніпров'ї. Написаний білоруською мовою, а в 1614 його перекладено і видано польською, згодом — французькою, латинською та ін. мовами.

Закріплював феодальну власність на землю, передбачаючи і власність на неї селян. Третій статут оформив створення єдиного стану кріпосних селян шляхом злиття закріпачених слуг з ін. розрядами залежних селян.

Договори, як правило, укладаються в письмовій формі. Інколи вимагалася їх реєстрація в суді та присутність свідків. Найпоширенішими були договори купівлі продажу, позики, майнового найму. Для забезпечення зобов'язань застосовувалася застава. Право спадщини належало синам, дочки могли одержати не більше чвертини майна у вигляді приданого.

За вмісні злочини винний відповідав повною мірою. Наприклад, за вмісне вбивство злочинець карався смертю, а з його майна стягувалася т. зв. головщина, також ін. видатки, пов'язані з нанесенням матеріальної шкоди. При необережному вбивстві винний звільнявся від покарання, але зобов'язаний був сплатити родичам убитого годовщину. Суд повинен був враховувати і вік злочинця. Так, не несли кримінального покарання неповнолітні особи (за Статутом 1568 — які не досягли 14 років, а починаючи з 1580 не досягли 16 років). Кримінальне законодавство знало просту і складну співучасть.

Статут 1588 встановив, що при простій співучасті всі винні повинні були каратися однаково. При складній співучасті злочинці поділялися на виконавців, пособників і підбурювачів. Приховання і недонесення по деяких злочинах також підлягали карі. Наприклад, у випадку державної зради батька повнолітні сини, які знали про підготовку зради, підлягали покаранню.

Велике місце займали злочини проти особи і майнових прав. Основним покаранням за них був штраф у користь потерпілого і великого князя. Суворе покарання передбачалося за крадіжку: при крадіжці коня або рецидиві передбачалося повішення. Водночас злочин, вчинений шляхтичем, карався легше, ніж такі ж протизаконні дії простої людини. Зокрема, у випадку нанесення ран шляхтичем шляхтичеві винний карався відрубанням руки. За подібний злочин, вчинений щодо простої людини, винний шляхтич карався грошовим штрафом. Якщо ж простолюдин поранив шляхтича, він підлягав смертній карі. Покарання розглядалося як відплата за злочин і засіб для залякування злочинців [5, с. 52—54].

Розділ 2. Характеристика права за Литовськими статутами

2.1. Процесуальне право у Литовських статутах

Більш 1/4 статей у кожному з трьох Статутів присвячено процесуальному праву і питанням судочинства, яке було єдиним як у цивільних, так і в кримінальних справах. Процес носив позовний (звинувачувальний) характер. Позивач сам збирав і доставляв в суд докази, підтримував звинувачення в судовому засіданні. Розгляд справи розпочинався з подачі заяви потерпілим чи його близькими родичами. Сторони мали широкі процесуальні права. Допускалось їхнє представництво. В будь-якій стадії процесу позивач міг відмовитись від позову або звинувачення, укласти мирову угоду або навіть помилувати злочинця.

Правда, реальний обсяг прав учасників процесу залежав від їх станового та майнового положення. Найбільш широкою процесуальною правоздатністю володіли магнати та шляхта, обмеженою — напіввільні люди. Зовсім не володіли процесуальною правоздатністю невольні люди: холопи, челядь, полонені.

У Статуті 1529 року була вперше проведена норма, яка регулювала участь у суді адвокатів (прокураторів). У цій іпостасі міг бути шляхтич, який мав нерухоме майно і знав місцеве право. Загальна територіальна підсудність справ визначалась у відповідності із звичаєвим правом: за місцем проживання відповідача в цивільних справах і місцем, де вчинився злочин, — у кримінальних.

Суд, який отримував скаргу, посилав повістку звинувачуваному з зазначенням часу явки в суд. За I Статутом, якщо викликаний в суд не з'явився, судові рішення могло статись без його участі. За II Статутом

заочне рішення могло бути винесене тільки після трикратної неявки звинувачуваного. За неявку без поважних причин сплачувався штраф («вина за нестане»).

Вже в II Статуті проявляються елементи слідчого (інквізиційного) процесу. Наприклад, у деяких випадках Статут рекомендує владі не чекати скарги потерпілого, а самій розпочинати слідство та притягати до відповідальності.

Серед судових доказів на першому місці стояло власне зізнання. Для того, щоб його добути, застосовували тортури. Якщо підданий тортурам не признавався, звинувачувач сплачував штраф («навязку на мукі»), а якщо помирав під тортурами — то годовщину (штраф родичам).

Важливе місце займали речові докази. Суди також спирались на свідчення «добрих людей», письмові докази і присягу. «Добрі люди» були свідками доброї чи лихого слави звинувачуваного, подібно послухам у Руській правді, або свідками фактів, подібно до витоків.

Велике значення мала характеристика звинувачуваного з боку «добрих людей». Негативна характеристика вела до винесення смертного вироку.

За II Статутом свідками могли бути тільки християни. Свідки опитувались під присягою. Судочинство велось староруською, а пізніше — польською мовою [3, с. 84—86].

2.2. Конституційне право

Всі три Статuti містять у собі норми конституційного права. Але, як це не парадоксально, найбільш прогресивний характер вони мають у Статуті 1529 року. Розділи та параграфи I Статуту, які відносяться до конституційного права, пріоритетні в порівнянні з законодавчими актами інших держав того часу. В них визначені права та обов'язки громадян, їхнє відношення до уряду, компетенція останнього. Такі правові норми, як покарання за наклеп, відмова від заочного звинувачення базуються на гуманізмі епохи Відродження. В I Статуті яскраво відображені ідеї правової держави. В ньому не визначені відносини між Церквою та державою, немає поняття образи релігії чи Церкви. VIII Статуті жителі міст позбавлялись громадянських та політичних прав. Значно звузились функції уряду. Але в цілому зміст III Статуту свідчить, що від ідеї правової держави відмовлялись ніхто не збирався.

Підканцлер Лев Сапега у вступі до III Статуту підкреслив ідею правової держави, метою якої є охорона прав та свобод громадян. У цьому Статуті керівник держави сам підкоряється праву [1, с. 69].

2.3. Цивільне право за Литовськими статутами

В Статутах досить детальної регламентації підлягає інститут приватної власності. Громадське землеволодіння на час дії III Статуту було майже ліквідоване. Власниками землі могли бути лише «вільні люди шляхетського стану». Землі шляхти поділялись на родові та вислуги. Родові землі переходили в спадщину тільки за законом. У випадку продажу такої землі родичі користувалися переважним правом її купівлі. Вислуги — землі, які з часом прирівнювали до інших видів земельної власності, і їхні власники отримували право вільного розпорядження ними. Статuti передбачали недоторканість права власності. Шляхетська власність, зокрема, не могла бути конфіскована без рішення суду.

Значний розвиток отримало зобов'язувальне право. В ньому детально регламентувались права і обов'язки за договорами купівлі продажу, обміну, застави, покладу, найму майна тощо.

У праві застави були свої особливості, які виражались у тому, що заставлений маєток переходив у володіння та користування кредитора до повного його викупу боржником. У заставу могли передаватись землі вислуги і навіть посади. Широке застосування та регламентацію отримав договір оренди.

Значне місце в законодавстві було виділено оформленню договорів. Так, договір купівлі продажу маєтків оформлявся тільки в письмовому вигляді в присутності свідків шляхетської належності з обов'язковою реєстрацією в судах [8, с. 76—77].

2.4. Спадкове право

Статuti знали спадкування за законом і за заповітом. За законом спочатку спадкували діти, потім онуки і правнуки. За відсутності таких спадкове майно переходило до бокових родичів (братів, сестер тощо).

Міщани міст, що не мали права на самоврядування, могли передавати за заповітом тільки одну третину майна, дві третини переходили до дітей, а при відсутності дітей — у власність власника міста. Шлюбні та сімейні відносини регулювались нормами, які склались ще в Київській Русі і були перенесені в Статuti. Заслугове на увагу підвищення шлюбного віку за статutom 1566 року. Для жінок він становив 15 років, для чоловіків — 18. Згодом III Статут знову понизив шлюбний вік жінки до 13 років. Шлюбу передувала змова батьків сторін. Норми права передбачали згоду вступаючих в шлюб, внесення дружиною приданого та запис вена на користь дружини з боку чоловіка. Веном називалась частина майна, яку виділяв чоловік своїй майбутній дружині. В ст. 1 розд. IV

Статуту 1529 року сказано, що сума вена повинна бути подвійною у відношенні до приданого, але не перевищувати 1/3 вартості майна чоловіка. По смерті чоловіка вено ставало власністю дружини.

Розмір і порядок видачі приданого були передбачені ст. 7 і 9 розд. IV того ж Статуту. В придане входило як рухоме, так і нерухоме майно. У випадку вини дружини в розірванні шлюбу, вона позбавлялась приданого і вена. Якщо шлюб признавався недійсним, то придане залишалось у дружини, а чоловікові поверталось вено. Як і в попередній період, дружина відповідала за борги чоловіка. Батьки зберегли за собою право покарання дітей і не відповідали перед судом за їхніми скаргами [9, с. 57].

2.5. Кримінальне право

Під впливом соціально-економічного розвитку змінилося поняття злочину. Замість «обіди» під злочином стали розуміти шкоду або злочинство, заподіяне власнику чи громаді. Поняття злочину все більше зміщується в сферу порушення правової норми. Злочин став зватись «виступом», а злочинець — «виступцем». Суб'єктом злочину визнавалась вільна або напіввільна людина, яка досягла 14 років за II Статутом і 16 років за III Статутом. Не завжди притягувались до відповідальності душевнохворі. Необхідна оборона або стан крайньої необхідності визнавались обставинами, які звільняли від покарання. З суб'єктивної сторони розрізняли навмисні й ненавмисні злочини. Злочини ділились також на закінчені і незакінчені, здійснені особисто і при співучасті. Співучасть у Статутах визначалась досить детально.

Норми кримінально правового характеру передбачали складну систему злочинів, яка поділялась на шість головних видів.

Злочини проти релігії включали богохульство, відступництво, підбурювання до переходу в нехристиянську віру тощо.

До політичних злочинів були віднесені: втеча до ворога, бунт, зносини з противником, здача йому замку.

Державні злочини поділялись на злочини по службі і проти порядку управління. До останніх відносились: хабарництво, підробка документів, самочинне карбування монети тощо.

Злочинами проти особи були визнані: вбивство, тілесні пошкодження, образа.

Майнові злочини: крадіжка, незаконне користування чужим майном, пошкодження та знищення чужого майна, підпал, знищення межових знаків з метою оволодіння чужою землею, нанесення шкоди чужому майну.

Злочини проти моралі та сім'ї: дwoжонство, викрадення чужої дитини, образа дітьми батьків, згвалтування тощо [7, с. 117—119].

Загострення міжстанових відносин відбилось на меті та видах покарання.

Головна мета покарання — залякування. До мети покарання відносились також ізоляція злочинця, відшкодування збитків, використання злочинців як робочої сили.

Найбільш тяжким покаранням була смертна кара. За I Статутом вона передбачалась у 20 випадках. За II — у 60, за III — у 100. Смертна кара поділялась на кваліфіковану та просту. До кваліфікованих видів відносили: спалення, посадження на палю, закопування живим в землю тощо. Проста смертна кара здійснювалась відрубанням голови або через повішення.

Болісні покарання застосовувались, головним чином, проти селян. Це биття кнутом, палкою тощо.

В Статутах ми бачимо складну систему майнових покарань. Головним з них була вина грошова, що складалась із «накладу», який поступав у скарбницю держави, «шкоди» — винагороди за вчинену шкоду потерпілому, «головщини», яку отримували родичі вбитого. Якщо злочин здійснювався насильницьким шляхом, то розмір покарання збільшувався.

Покарання у вигляді позбавлення прав і честі називалось «виволанням» і застосовувалось тільки до шляхти. Засуджені до такого покарання позбавлялись всіх прав та привілеїв і виганялись тимчасово або назавжди за межі держави. Таке покарання супроводжувалось конфіскацією майна та іншими видами додаткових покарань. До менш тяжких покарань належало вигнання з міста. Застосовувалось і тюремне покарання на термін від шести тижнів до одного року. Розрізнялось надземне і підземне ув'язнення. За власне утримання в тюрмі злочинець сплачував мито. За дрібні злочини суд застосовував догану або зауваження.

Для системи покарань характерною була їхня невизначеність. Як правило, Статuti вказували вид покарання, а не його розмір.

За законодавством, ніхто ні за кого не повинен був нести покарання, тільки кожний за себе [8, с. 89—90].

Висновки

Найважливішою пам'яткою права Литовсько Руської держави були статuti.

Протягом шістдесяти років (1529—1588) литовський уряд тричі здійснює кодифікацію права. В епоху коли видані закони століттями залишалися в силі, це було видатним явищем.

Деякі дослідники трактують статuti як три послідовні редакції однієї й тієї ж пам'ятки. Але більшістю вчених було доведено, що ми маємо справу з різними пам'ятками права. На сьогодні ця точка зору є пануючою.

Статuti є пам'ятками історії законодавства та культури литовського, українського і білоруського народів. Ось чому викликає протест найменування Статутів литовськими, що перекичує їх сутність і історичне походження.

Відомо, що в основу Статуту 1529 року були покладені норми, напрацьовані адміністративною та судовою практикою на базі звичаєвого права України, Литви та Білорусії. Це відображене в його найменуванні: «Права писане дань панству Великому князству Литовскому, Рускому, Жомойтскому и иных через наяснейшего пана Жикгимонта, з Божее милости короля Польского, великого князя Литовского, Руского, Пруского, Жомойтского, Мазовецкого и иных».

Статuti 1566 та 1588 рр. носили назви: «Статут Великого князства Литовського 1566 года» і «Статут Великого князства Литовського 1588 года». В цих найменуваннях підкреслювався загальнодержавний характер статутів і відображалась інтеграція правових норм України, Литви та Білорусії. На цій підставі статuti слід називати повним найменуванням з відповідним порядковим номером, як то: «Статут Великого князівства Литовського», та тільки не «Литовський статут», бо таке найменування спотворює дійсне розуміння історії.

Найрозробленішим був Литовський статут 1588, в якому значною мірою зберігались основні засади давньоруського права. Цей статут, що діяв, зокрема, у Київській, Подільській та Волинській губерніях до 1840, юридичне запровадив кріпосне право на Брацлавщині (тепер Вінницька і частина Хмельницької обл.) і Придніпров'ї. Написаний білоруською мовою, а в 1614 його перекладено і видано польською, згодом — французькою, латинською та ін. мовами. Закріплював феодальну власність на землю, передбачаючи і власність на неї селян. Третій статут оформив створення єдиного стану кріпосних селян шляхом злиття закріпачених слуг з ін. розрядами залежних селян. Договори, як правило, укладаються в письмовій формі. Інколи вимагалася їх реєстрація в суді та присутність свідків. Найпоширенішими були договори купівлі продажу, позики, майнового найму. Для забезпечення зобов'язань застосовувалася застава.

Право спадщини належало синам, дочки могли одержати не більше чвертини майна у вигляді приданого. За вмисні злочини винний від повідав повною мірою. Наприклад, за вмисне вбивство злочинець карався смертю, а з його майна стягувалася т. зв. головщина, також ін. видат-

ки, пов'язані з нанесенням матеріальної шкоди. При необережному вбивстві винний звільнявся від покарання, але зобов'язаний був сплатити родичам убитого годовщину. Суд повинен був враховувати і вік злочинця. Так, не несли кримінального покарання неповнолітні особи (за Статутом 1568 — які не досягли 14 років, а починаючи з 1580 — не досягли 16 років). Кримінальне законодавство знало просту і складну співучасть. Статут 1588 встановив, що при простій співучасті всі винні повинні були каратися однаково. При складній співучасті злочинці поділялися на виконавців, пособників і підбурювачів. Приховання і недонесення по деяких злочинах також підлягали карі. Наприклад, у випадку державної зради батька повнолітні сини, які знали про підготовку зради, підлягали покаранню. Велике місце займали злочини проти особи і май нових прав. Основним покаранням за них був штраф у користь потерпілого і великого князя. Суворе покарання передбачалося за крадіжку: при крадіжці коня або рецедиві передбачалося повішення. Водночас злочин, вчинений шляхтичем, карався легше, ніж такі ж протизаконні дії простої людини. Зокрема, у випадку нанесення ран шляхтичем шляхтичеві винний карався відрубанням руки. За подібний злочин, вчинений щодо простої людини, винний шляхтич карався грошовим штрафом. Якщо ж простолюдин поранив шляхтича, він підлягав смертній карі.

Список використаних джерел

1. Іванов В. Історія держави і права України : Навчальний посібник/ В'ячеслав Іванов; Міжрегіональна акад. управління персоналом. — К.: МАУП. — 2002. — Ч. 2. — 2003. — 223 с.

2. Історія держави і права України: Навч. посіб./ За ред. А.С. Чайковського; Мво освіти і науки України. Ін т екон., упр. та госп. права. — К.: Юрін ком Інтер, 2000. — 383 с.

3. Історія держави і права України: Курс лекцій/ О.О.Шевченко, В.О.Самохвалов, В.П.Капелюшний, М.О.Шевченко; За ред. В.Г.Гончаренка. — К.: Вентурі, 1996. — 285 с.

4. Історія держави і права України: Академічний курс: У 2 т.: Підручн. для студ. юридичн. спец. вузів/ Ред. В.Я. Тацій, А.Й.Рогожин; Академія правових наук України, Нац. юрид. академія України ім. Ярослава Мудрого. — К.: Ін. Юре. — 2000. — Т.1. — 2000. — 646 с.

5. Історія держави і права України: Академічний курс: У 2 т.: Підручна. для студ. юридичн. спец. вузів/ Ред. В.Я. Тацій, А.Й.Рогожин; Академія

правових наук України, Нац. юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — К.: Ін Юре. — 2000 — Т.2. — 2000. — 577 с.

6. Кузьминець О. Історія держави і права України: Навчальний посібник/ Олександр Кузьминець, Валерій Калиновський, Петро Дігтяр,. — К.: Україна, 2000. — 427 с.

7. Кульчицький В. Історія держави і права України: Навчальний посібник/ Володимир Кульчицький, Борис Тищик,. — К.: Атіка, 2001. — 318 с.

8. Музиченко П. Історія держави і права України: Навчальний посібник/ Петро Музиченко,. — 5-те вид., випр. і доп.. — К.: Знання, 2006. — 437 с.

9. Орленко В. І. Історія держави і права України: Посібник для підготовки до іспитів/ В. І. Орленко, В. В. Орленко. — К.: Вид. Паливода А. В., 2006. — 161 с.

10. Терлюк І. Історія держави і права України: Доновітний час: Навч. посіб./ Іван Терлюк ; Львівський держ. ун-т внутрішніх справ. — К.: Атіка, 2006. — 399 с.

11. Швидько Г. Історія держави і права України (X — XIX століття): Навчальний посібник/ Ганна Швидько,; Ред. А.В.Шерстюк; Л.П.Небогатова; М-во освіти України; Нац. гірнична академія України. — Дніпропетровськ: Вид-во ДДУ, 1998. — 175 с.

References

1. Ivanov V. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny : Navchal'nyy posibnyk/ V"yacheslav Ivanov; Mizhrehional'na akad. upravlinnya personalom. — K.: MAUP. — 2002. — Ch. 2. — 2003. — 223 s.

2. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: Navch. posib./ Za red. A.S.Chaykovs'ko ho; M vo osvity i nauky Ukrayiny. In t ekon., upr. ta hosp. prava. — K.: Yurin kom Inter, 2000. — 383 s.

3. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: Kurs lektsiy/ O.O.Shevchenko, V.O.Samokhvalov, V.P.Kapelyushnyy, M.O.Shevchenko; Za red. V.H.Honcharenka. — K.: Venturi, 1996. — 285 s.

4. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: Akademichnyy kurs: U 2 t.: Pidruchn. dlya stud. yurydychn. spets. vuziv/ Red. V.Ya. Tatsiy, A.Y.Rohozhyn; Akademiya pravovykh nauk Ukrayiny, Nats. yuryd. akademiya Ukrayiny im. Yaroslava Mudro ho. — K.: In Yure. — 2000. — T.1. — 2000. — 646 s.

5. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: Akademichnyy kurs: U 2 t.: Pidruchn. dlya stud. yurydychn. spets. vuziv/ Red. V.Ya. Tatsiy, A.Y.Rohozhyn; Akademiya pravovykh nauk Ukrayiny, Nats. yurydychna akademiya Ukrayiny im. Yaroslava Mudroho. — K.: In Yure. — 2000 — T.2. — 2000. — 577 s.

6. Kuz'mynets' O. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: Navchal'nyy posibnyk/ Oleksandr Kuz'mynets', Valeriy Kalynovs'kyy, Petro Dihtyar. — K.: Ukrayina, 2000. — 427 s.

7. Kul'chyts'kyy V. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: Navchal'nyy posibnyk/ Volodymyr Kul'chyts'kyy, Borys Tyshchyyk,. — K.: Atika, 2001. — 318 s.

8. Muzychenko P. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: Navchal'nyy posibnyk/ Petro Muzychenko. — 5-te vyd., vypr. i dop.. — K.: Znannya, 2006. — 437 s.

9. Orlenko V. I. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: Posibnyk dlya pidhotovky do ispytiv/ V. I. Orlenko, V. V. Orlenko,. — K.: Vyd. Palyvoda A. V., 2006. — 161 s.

10. Terlyuk I. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny: Donovitnyy chas: Navch. posib./ Ivan Terlyuk,; L'vivs'kyy derzh. un t vnutrishnikh sprav. — K.: Atika, 2006. — 399 s.

11. Shvyd'ko H. Istoriya derzhavy i prava Ukrayiny (X — XIX stolyttya): Navchal'nyy posibnyk/ Hanna Shvyd'ko,; Red. A.V.Sherstyuk; L.P.Nebohatova; M vo osvity Ukrayiny; Nats. hirnycha akademiya Ukrayiny. — Dnipropetrovs'k: Vyd vo DDU, 1998. — 175 s.